
FONTANA, Josep (2000). *La història dels homes*. Barcelona: Crítica.

Quan un es troba a les prestatgeries de les llibreries habituals el nou llibre de Josep Fontana podria pensar que té davant la reedició, durant molt temps esperada, corregida i augmentada de la seva obra ja mítica dins de la nostra historiografia *Historia: análisis del pasado y proyecto social*. Podria esperar llavors trobar-se amb una obra necessària — complementada potser per les reflexions que el mateix Fontana ens va abocar després de les tempestes del 1989 amb *La història després de la fi de la història*— en una ciència de creixent complexitat temàtica i laberíntica en els seus sabers, però s'equivocaria. És cert que *La història dels homes* —títol que pot comportar confusió i que és en realitat un homenatge al Marx i l'Engels de la *Ideologia alemanya*— té la seva base en el llarg reflexionar historiogràfic en veu alta de Josep Fontana, que té dos dels seus moments destacats en els textos citats anteriorment; com també ho és que en aquest cas ens trobem amb una obra d'accentos i matisos diferents, des dels quals es pot anar llegint l'evolució d'una proposta i veure com ha interaccionat amb el pas dels temps.

De fet aquesta és una obra producte de pensaments sedimentats i tranquils on la paraula tallant, pròpia per exemple de la seva natural indignació davant dels Fukuyama i dels ideòlegs crepusculars de la fi de la història de torn, deixa pas a reflexions més obertes i dubitatives. Així, dins d'un mar d'idees fecundes, podem trobar una reflexió potser menys apassionada i tanmateix igual de justa del que han estat l'escola dels *Annals*, un major optimisme pel que fa a l'evolució de la història econòmica o unes opinions més acurades sobre allò de positiu que podem trobar en les propostes d'un retorn a una narrativa analítica o a aquelles desenvolupades per la microhistòria italiana. Una lectura més assossegada que obre el camp a la reflexió del lector sobre els camins que ha de seguir l'ofici d'historiador.

Tanmateix, el llibre està travessat per dos grans preocupacions que han estat el motor principal de la reflexió de Fontana al llarg del temps: l'esgotament de tota una forma d'entendre la història en la nostra cultura occidental i el necessari compromís que els historiadors han de reprendre si volen tenir algun paper en la reformulació de la funció de la història en les nostres societats i no aïllar-se en la torre d'ivori acadèmica. Aquestes

dues grans línies es troben força entrelligades en tot l'obra, tant quan es parla del passat més remot de la ciència històrica, com quan ens aproximem a un present políticament més calent, i en constitueixen el principal impuls i *leitiv motiv*. I és precisament en elles on podem observar les principals evolucions de les propostes de l'autor sobre la nostra ciència i el compromís del seus practicants i, per tant, allò de nou que ens aporta el llibre que ens ocupa aquí.

I és que la idea que el model d'història que s'ha realitzat en les societats modernes es troba en crisi *in toto*, i no tan sols tal o tal altra línia historiogràfica, és una idea ja vella de Fontana. Quan el 1982 concloïa el seu primer llibre sobre el tema constata per una banda que les ideologies del progrés, que es sustentaven tant en una economia política com en una visió de la història, que havien nodrit la idea d'un creixement lineal i il·limitat al llarg del temps (qualsevol passat va ser pitjor que el present i qualsevol futur serà millor) havien entrat en un carreró sense sortida davant la crisi econòmica, política i cultural que s'inicià a la dècada dels setanta; per l'altra, però, afirmava que la crisi de l'esquerra i d'aquella part de la historiografia compromesa amb el canvi social provenia precisament de la complicitat que havia mantingut amb aquesta mateixa idea, que l'encegava en un optimisme històric mancat d'una visió realista de la veritable naturalesa del sistema capitalista. Enfront d'aquest primer diagnòstic de la crisi, ell proposava oposar al vell model d'una visió del passat en constant progrés lligat al creixe-

ment econòmic i al canvi tecnològic cap al nostre present, que al cap i a la fi esdevenia una història dels vencedors, el projecte d'una història en la qual la linealitat dels opressors fos substituïda per la linealitat dels oprimits, de manera que fos possible construir un futur més enllà del present capitalista. Si aquesta era la proposta del 1982, ara es va més enllà en una línia que ja s'anunciava a *La història després de la fi de la història*. A *La història dels homes* ja no es tracta d'oposar a una història del progrés una visió alternativa a aquest, sinó de trencar definitivament amb aquesta part de la nostra cultura per construir una visió del passat que contempli que no sempre els camins triats han estat els millors, que s'aturi en les cruïlles per donar veu a aquelles línies trencades i que ens permeti visualitzar el passat com un llarg camp de vies possibles no realitzades tan vàlides en els seus termes com les que es van acabar imposant.

La força d'aquest nou programa es fa notar en el llibre. Tant en els continguts, fent aparèixer autors no presents a les obres anteriors centrades en la historiografia occidental, com Ibn Khaldun, o preocupant-se per les aportacions d'altres tradicions historiogràfiques, com en els autors que passen a ser referents. Així, en aquest últim treball, el marxisme de W. Benjamin, que va reflexionar sobre els problemes que imposava una història del progrés molt abans que qualsevol postmodern anunciés la bona nova del fracàs de la cultura occidental, passa a ser central en les reflexions i propostes de J. Fontana. Cosa poc usual, en les històries a l'ús del pensament occi-

dental, és igualat en la seva significació al millor marxisme d'entreguerres representat per K. Korsch, A. Gramsci i G. Lukács i exposat com l'autor amb la proposta més prenyada de futur per la reformulació d'un programa de la història per al segle XXI. Tanmateix, sigui dit de passada, en el camp del capítol dedicat als marxismes es troba a faltar una discussió més concreta d'allò que es considera negatiu i positiu, o en tot cas superat, de les aportacions de la historiografia marxista del segle XX. Més enllà del rebuig a l'estructuralisme marxista, que de fet tan poc ha influenciat realment a la historiografia, no s'aclareixen afirmacions en textos anteriors del mateix Fontana sobre, per exemple, l'obra teòrica de Thompson —*els escrits més teòrics [de Thompson] sobre la història han començat a envellir*— o sobre allò que realment s'ha de superar d'aquesta tradició de la qual ell mateix forma part. Haver entrat en aquest camp ens hauria permès entendre més completament la relació entre el nou programa que ens proposa i allò que encara és incorporable dels treballs anteriors.

El paper i els camins que ha seguit aquella part de la nostra historiografia compromesa amb una visió alternativa del passat, fundada en una comprensió també diferent del present i en l'esperança d'un futur millor, són tractats en el tram final del llibre. De fet, el que fa l'autor en aquesta part del llibre és un diagnòstic d'allò que ens queda de la historiografia compromesa després de les tempestes successives que s'han patit des dels viratges culturalistes dels anys seixanta fins a la caiguda del mur, els dos punts màxims de

cesura de la nostra ciència en els últims temps, segons Josep Fontana. És entre aquests dos punts d'inflexió on l'autor emet un judici sobre la sort de les línies d'investigació que han intentat recuperar els subjectes oblidats per la història del progrés —la història dels grups subalterns i la història de les nacions «sense història»— i que, a parer seu, no han aconseguit reeixir en les esperances que s'havien dipositat en elles per a una transformació radical de la visió del nostre passat. La història del moviment obrer o la història de la dona, més enllà dels problemes en la definició dels seus objectes d'estudi, o bé s'han inscrit en una història del progrés acrítica o no han anat més enllà de realitzar històries autònomes de grups socials subalterns que han deixat intacta la narrativa històrica general. La història del camperolat, una de les propostes més interessants desenvolupades en les últimes dècades i a totes llums insuficientment coneguda per la nostra historiografia, que semblava un desafiament en tota regla per a un relat històric que sempre els havia condemnat als rasers del passat, tampoc ha acabat de fructificar com a alternativa a la història del progrés. De la mateixa manera, les històries nacionalistes dels països que anaven accedint a la independència, o el postcolonialisme, no han trencat amb la visió d'una història universal construïda des de l'excepcionalisme occidental i un temps històric basat en el temps del progrés. De fet, totes aquestes línies d'estudi alternatives a la història tradicional en certa manera han reproduït, en la jerarquia d'estudis acadèmics, la jerarquia en què es troben els grups socials als quals s'ha pretès donar veu.

Enfront de les insuficiències d'una ciència que ha convertit el passat en una línia ininterrompuda cap al present, l'autor finalment introdueix els elements que, al seu parer, són necessaris per articular l'agenda de la història radical del nou segle. La crítica als vells mètodes i pressupòsits culturals de la historiografia no invalida les velles aspiracions: la construcció d'una història total que agrupi tots els grups socials i pobles de la Terra en un relat polifònic que no distingeixi entre les veus altes i baixes del passat. Però això tan sols és possible des de l'abandonament dels models periclitats o propis d'una història apologetica del nostre present i el retorn a l'explicació del fet concret polièdric i complex, gresol de la multicausalitat i ple de possibilitats explicatives. D'aquesta manera s'abandonarà la linealitat causal i cultural per entrar en una història de bifurcacions on totes les veus del passat puguin tenir cabuda. En aquest camí, a més, es podrà recuperar una forma de fer història compromesa, que en paraules de W. Benjamin recuperi la «flaca fuerza mesiánica» llegada per tots aquells que han perdut des de l'albada de la història per construir un present millor que contempli l'univers de possibilitats i no tan sols el camí cultural únic en què ens trobem. Aquest és el missatge d'un llibre del qual val la pena fruit per la saviesa que destil·la.

XAVIER DOMÈNECH

BENSCH, Stephen B. (2000). *Barcelona i els seus dirigents, 1096-1291*. Barcelona: Proa. 424 p. (BCN Biblioteca Històrica. Seminari d'Història de Barcelona; 6)

El creixement de Barcelona com a gran ciutat dins el context medieval i la formació del grups familiars que, alhora, van dirigir el creixement de la ciutat i es van enriquir gràcies a aquest creixement i també massa sovint a través del seu domini dels mecanismes municipals, són el tema de la tesi de Stephen Bensch, llegida l'any 1987 i publicada en anglès el 1994.

El patriciat urbà és, doncs, el fil conductor per a l'estudi de l'evolució econòmica i política de la ciutat; política només en el sentit de direcció de la vida urbana, atès que Barcelona no tingué mai un territori semblant al *contado* de les ciutats italianes; però tampoc no es pot oblidar que el creixement de Barcelona és paral·lel al creixement dels territoris dominats pel seu comte rei.

L'autor exposa en primer lloc una ràpida síntesi de la història barcelonina des de la conquesta franca i fa una descripció de la ciutat, la localització, el territori i les vies de comunicació. Tot i ser evidentment una introducció per a un públic anglosaxó, la síntesi aconseguida és prou notable. S'ocupa després del paper de Barcelona dins de la Corona d'Aragó i dels avantatges que obtingué de l'expansionisme de la dinastia, però remarcant que la ciutat no gaudia de cap avantatge ni geogràfic ni històric que pogués fer pensar que es convertiria en el principal centre urbà de la Corona.

El capítol segon està destinat a estudiar les relacions entre la ciutat i els seus comtes, en especial com es van anar obtenint els privilegis que conformarien la corporació municipal, que s'endarreririen, però, gairebé un segle respecte als de les ciutats italianes. El poder de la burgesia va començar per l'exercici de la justícia a base de resoldre els litigis privats per arbitratge de prohoms més que no pas acudint als tribunals ordinaris; la culminació seria el nomenament de cònsuls (1183), si bé caldria més de mig segle (1249) abans no es convertissin en un consell municipal amb capacitat normativa.

El capítol tercer es dedica a un dels aspectes més nous de l'obra, si bé segurament necessitat d'estudis més aprofundits: la crisi de l'economia urbana entre el 1090 i el 1140, identificat per la caiguda del valor de les vendes. No hi ha dubte que en aquest moment es produí l'expansió de la burgesia urbana sobre la propietat rural. Al mateix temps, la noblesa es retira de la ciutat; les pàgines que dedica Bensch a la degradació del poder i les propietats de la família vescomtal a Barcelona potser són excessives i no tenen en compte el que hi podia haver de tarannà personal, d'afany d'aventura, enriquiment ràpid i enlluernament per unes formes de vida més refinades, en la decisió dels darrers vescomtes de Barcelona de passar pràcticament tota la seva vida al Marroc, però la retirada de la ciutat de gran part de la noblesa és un fenomen ben documentat. Com ho és l'ascensió d'homes nous, que Bensch concentra en la figura de Bernat Ramon «el ric», si bé l'amplitud de les seves pos-

sessions i el seu accés a la cort comtal m'inclinen a considerar-lo més un noble que no pas un burgès, fet que val encara amb més raó per al seu gendre Ricard Guillem. En tot cas eren gent que sabien manejar tant l'espasa com la bossa. I a més, vora seu comencen a aparèixer i a predominar famílies com els Marcús que semblen de més clar origen burgès: possiblement entre el 1090 i el 1140 hi hagué una crisi de la propietat senyorial, basada en la renda, tant rural com urbana, però l'aparició d'aquests nous rics, capaços entre onze d'ells d'oferir un fort crèdit al comte, sembla demostrar que la riquesa fluïa per altres canals, que només podien ser els comercials o els financers (la fortuna dels Marcús havia incrementat amb l'arrendament de la seca).

A mitjan segle XII, en el moment en què la casa comtal referma el seu poder polític amb la unió amb Aragó i les conquestes de Lleida i Tortosa, també cristal·litza el grup dirigent de la comunitat urbana, el patriciat, un conjunt d'homes de procedència diversa, rics per les seves activitats comercials, i a la vegada propietaris de cases i terres, que van perpetuar la seva influència tot renovant-se amb noves incorporacions i adaptant-se a les circumstàncies de cada moment. Bensch demostra que a la segona meitat del segle XIII un grup reduït de famílies predominava en el consell municipal: en cinquanta-dos anys, només set vegades cap dels consellers no pertanyia a nissagues que haguessin tingut amb anterioritat algun membre en el consell, però només una vegada tots els membres pertanyien a famílies amb antecedents al consell: malgrat la repetició de diverses

famílies, l'organisme municipal sembla haver funcionat amb un cert equilibri entre les famílies tradicionals i les novinyudes. Mentre algunes de les famílies tradicionals participaven en els assumptes de la ciutat des de feia un segle, n'hi havia de noves que serien en canvi molt actives a la segona meitat del segle XIII. En definitiva, sense menystenir el concepte de patriciat, cal tenir present que a Barcelona mai no va formar un grup tancat ni exclòent.

El poder del patriciat reposava en la seva capacitat per a aprofitar les noves fonts de riquesa urbana, des de la propietat de la terra al favor del rei, passant pel comerç, les finances i el control dels serveis municipals; aquest aprofitament de la riquesa va portar moltes d'aquestes famílies a participar en el comerç de diners, el demandant principal del qual era la mateixa monarquia: Guillem Durfort explicita prou bé aquesta relació entre riquesa, préstecs al rei, administració de les finances reials, favor de la monarquia i preeminència en els afers urbans. La concurrència dels interessos patricis amb els dinàstics va ser una característica bàsica tant del regiment de la ciutat com de l'expansió catalana.

Una vegada determinada la formació de la classe dirigent barcelonina, Bensch n'examina les formes de perduració. Ho fa a través de l'examen del vocabulari utilitzat per a distingir els familiars, que el porta a pensar que a Barcelona hi va haver resistència a assimilar el canvi general europeu cap a estructures de parentiu lineal. De fet, li hauria valgut més acudir al dret i entendre que, si hi havia fills, els béns dels pa-

res els pertanyien, però si no n'hi havia, els béns de cada cònjuge tornaven al tronc familiar (*genus*). Segueix una bona descripció sobre els costums testamentaris i la seva evolució, que no permet, però, individualitzar el comportament del grup patrici respecte de la generalitat dels testadors barcelonins. Els resultats són ben coneguts: tendència a l'hereu únic i a la consideració del dot femení com a herència prerebuda que allunyava les filles de l'herència paterna, però també manteniment durant molt temps d'herències compartides i dret de les filles a reclamar part de l'herència paterna si no hi havien fet renúncia formal.

A partir del capítol 7 comença l'estudi de la consolidació del patriciat urbà gràcies als beneficis de l'expansió mediterrània. Una consolidació no exempta de conflicte: les possibilitats d'enriquiment van fer sorgir noves fortunes que pugnaven per ser acceptades entre el patriciat. És en aquesta pugna que Bensch situa la creació del municipi barceloní, com a forma per a canalitzar les tensions: el fet que els primers magistrats fossin de nomenament reial i tinguessin poder per a designar la primera assemblea ens diu molt en aquest sentit. D'altra banda, no cal oblidar que l'interès del rei raïa en el fet d'assegurar la col·laboració financera dels magistrats municipals, d'una banda com a individus que avançaven diners al rei, de l'altra com a concessors i recaptadors dels serveis al rei, que en primer lloc anaven destinats al rescabament dels seus crèdits a la monarquia. Així les famílies més riques de Barcelona quedaven lligades a l'exercici del poder municipal i a la recaptació de rendes per a la Corona.

Al mateix temps, però, creixien les dissensions a l'interior del grup dirigent: el descobriment dels noms implicats en l'assassinat de Bernat Marquet el 1257 devia impressionar el rei, que no tan sols no s'atreví a actuar contra ells, sinó que reaccionà creant les ordinations de la Ribera, amb magistrats propis, dotats de poder sobre el barri i els assumptes mercantils; el més aclaridor és que entre els cònsols de Ribera s'hi troben tant encausats per la mort de Marquet com socis d'aquest: es tractava de controlar i canalitzar els conflictes. Al mateix temps s'anaven covant les queixes del poble menut contra l'augment dels impostos i els negocis entorn del subministrament de grans (i segurament els llüïsmes), que semblen estar en el rerefons de la revolta de Berenguer Oller, encara que en la llista dels condemnats per la revolta no hi faltin diversos membres de la classe patrícia. Tanmateix, les oposicions de grups van ser sempre variants, sense arribar a formar partits com els que es troben a les ciutats italianes: l'autoritat suprema del rei va servir sempre de contrapès; mai una facció no va poder expulsar els seus oponents del poder municipal.

La continuïtat del patriciat com a grup social tenia molt a veure amb les seves estratègies matrimonials: en definitiva, la marca de pertinença al patriciat era el reconeixement com a tal per la resta de la societat. D'aquí l'interès mutu en els matrimonis entre les velles famílies i les famílies emergents, que podien aportar capitals nous, sense desdenyar, a la inversa, els enllaços amb famílies de la petita noblesa, que sovint podien apor-

tar més nom que diners. No va ser fins a finals del segle XIII que la xarxa de matrimonis emparentava les principals famílies patrícies, però el patriciat no va formar mai una classe homogènia, sinó una sèrie de cases, que tot i els interessos comuns, sovint competien entre elles, fins i tot amb violència. Va ser també un grup en el qual les dones mantenien una relativa independència gràcies als seus béns: el dot i l'escreix marital, i la possibilitat que tenia la seva família de portar els conflictes a l'arbitri de l'autoritat pública.

Una altra característica important del patriciat era la preocupació pels coneixements superiors, especialment els relacionats amb el dret i la comptabilitat: això obria a una part dels seus membres les portes de l'administració reial i afavoria el coneixement detallat del text dels contractes comercials. No cal tampoc deixar de banda la perpetuació de la memòria familiar a través de l'església: donacions testamentàries, creació d'altars, beneficis, llànties o sepultures a les esglésies, amb preferència per les institucions urbanes i en especial per les ordes mendicants.

En resum, el llibre de Bensch no ofereix només una descripció del sorgiment i la consolidació del patriciat barceloní: de fet, amb aquest fil conductor traça una visió de la història de la ciutat, especialment en els aspectes socials, i discuteix acuradament amb el contrast de Barcelona gran part de les teories entorn de l'estratificació social, la família i les normes que regeixen el matrimoni.

TORRAS I RIBÉ, Josep M. (1999). *La Guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor. (Col·lecció «Bofarull»; 4)

ALBAREDA, Joaquim (2000). *La Guerra de Successió i l'Onze de Setembre*. Barcelona: Empúries.

LLUCH, Ernest (2000). *L'alternativa catalana (1700-1714-1740)*. Ramon de Vilana-Perlas i Juan Amor de Soria. *Teoria i acció austriacista*. Vic: Eumo.

Aquests tres llibres, publicats amb poc temps de diferència, han contribuït a precisar el nostre coneixement de la Guerra de Successió. No es tracta de grans novetats perquè els autors ja havien exposat la seva interpretació d'aquell conflicte polític en obres anteriors. Albareda ho havia fet en la publicació de la seva tesi doctoral (*Els catalans i Felip V*, 1993) i Lluç en el llibre titulat *La Catalunya vençuda del segle XVIII*, que ha estat traduït al castellà amb el títol de *Las Españas vencidas del siglo XVIII*. Aquesta obra al seu torn era el resultat d'una sèrie d'articles publicats al llarg d'uns quants anys sobre la pervivència de l'austriacisme després del 1714, i en general de plantejaments *aragonesos* en la política interior espanyola del segle XVIII. També en el cas d'Albareda ens podríem remuntar en la seva interpretació del moviment *vigatà* a la comunicació presentada en el I Congrés d'Història Moderna de Catalunya (1984). Potser Torras ofereix més novetat en el tractament del tema específic dels esdeveniments militars i les seves conseqüències sobre el conjunt de la societat, però les seves idees sobre la posició

dels pobles i estaments catalans davant la lluita successòria havien estat exposades ja també en la seva tesi *El municipi català de l'Antic Règim* (publicada el 1983) i les havia desenvolupat en diferents articles, per exemple en el publicat el 1981 en el número 1 de la revista *Pedralbes* (pàgines 187-209).

El llibre de Torras és el més extens dels tres. Planteja una informació, i a l'hora una interpretació, de l'evolució política i militar, des de la conquesta de Barcelona per l'exèrcit francès del duc de Vendôme el 1697 fins a la decisiva capitulació de Barcelona l'Onze de Setembre de 1714. Com ja és norma de l'autor, per a l'obra s'ha ben informat bibliogràficament i documental.

El text de Torras té vora de quatre-centes pàgines i es divideix en vuit capítols, precedits d'una introducció. El d'Albareda té unes cent cinquanta pàgines i es divideix en cinc capítols, subdividits en vint-i-un apartats. Faig aquestes precisions perquè tant l'obra de Torras com la d'Albareda, dins les extensions i els objectius respectius, segueixen un esquema narratiu similar. Un i altre comencen amb la darrera etapa del regnat de Carles II; Albareda, més centrat en la revolta dels «barretines», i Torras en les invasions franceses posteriors al 1689 i el setge de Barcelona. Segueix la primera trobada de Felip V amb el Principat (1701), i tot seguit l'equilibri assolit a les Corts queda amenaçat pel context internacional i l'emergència del partit austriacista («*conspiració*», escriu Torras). Un moment àlgid és el representat per la victòria austriacista del 1705 i la celebració de les Corts l'any se-

güent. Però el triomf de l'austriacisme no era sòlid i l'evolució bèl·lica a la península no va ser favorable a la causa de l'arxiduc, ni a la població catalana. Torras descriu, a partir d'una documentació sòlida, els avatars de la guerra sobre les terres de rereguarda, sobretot des del moment en què els exèrcits borbònics penetraren al Principat, procedents de l'Aragó, de València i també del Rosselló. El govern de Carles III d'Àustria a Catalunya no va estar exempt de tensions. La governació de Catalunya va estar plena de dificultats i conflictes. Possiblement aquests són els dos capítols en els quals Torras ofereix informació més nova sobre el que succeïa arreu de Catalunya, és a dir, el que representava la guerra per a la major part dels catalans.

La darrera ofensiva aliada sobre Madrid el 1710 tampoc va tenir els efectes esperats, i el capgirament internacional del 1711 va representar el principi de la fi el 1713: el sotmetiment de Catalunya i el setge de Barcelona.

Per descriure el contingut i l'ordenació de les obres de Torras i d'Albareda he utilitzat de manera conscient moltes de les paraules que apareixen en els diferents capítols de les seves obres. Amb una extensió i un títol diferent ens expliquen la mateixa història des de perspectives força coincidents. L'obra de Torras, densa d'informació, culmina amb el setge de Barcelona, i l'autor dedica ben bé vuitanta pàgines a exposar l'evolució dels esdeveniments de 1713-1714 (és el capítol més extens de l'obra).

En una espai molt més reduït Albareda ha de sintetitzar el sentit general de la guerra a Catalunya, i en especial les

raons dels austriacistes. Però en el títol del llibre hi figura de manera destacada la data de l'Onze de Setembre, i aquest és un dels eixos de l'obra. Tant ell com Torras s'interroguen sobre les causes de l'austriacisme català, però, a més, Albareda s'estén de manera especial en les fases finals del conflicte i les seves conseqüències. Coneix força bé les idees bàsiques del pensament polític austriacista. No endebades va publicar en els *Escrits polítics del segle XVIII* el discurs pronunciat a la Junta de Braços per Manuel Ferrer i Sitges, un text que fins aleshores només coneixíem a través de la versió castellana de Francesc de Castellví. També tracta de les repercussions internacionals del «cas dels catalans» i planteja el caràcter repressiu del règim de Nova Planta que es es va establir al Principat, tant en el pla institucional com en el cultural i lingüístic. Un darrer apartat exposa quin ha estat el paper de l'Onze de Setembre dins la memòria històrica dels catalans fins al moment present.

El llibre de Lluch és quelcom de diferent. La seva idea de l'austriacisme coincideix força amb la del mateix Albareda. No es tractaria d'una fidelitat de naturalesa dinàstica a una nissaga concreta sinó de la defensa d'un model de monarquia limitada per les Corts i de caràcter descentralitzat. Però Lluch difereix de Torras per la seva revaloració de la figura de Ramon Vilana Perlas, el marquès de Rialp, secretari d'estat de Carles d'Àustria. Utilitzant documentació impresa austriacista, Lluch considera que Rialp va ser el català amb més poder polític des del segle xv — no sé si més que el també secretari d'estat

Pere Franquesa, estudiat precisament per Torras. Aquest, en canvi, recull l'opinió dels contemporanis, que veien Rialp com un funcionari corrupte i autoritari.

En realitat l'obra de Lluch és en certa manera la reunió de dos articles extensos, complementats per un ampli apèndix documental. El primer és el relatiu a Vilana Perlas i les seves relacions amb l'emperadriu Elisabet Cristina. El segon té per centre la figura de Juan Amor de Soria, funcionari aragonès de l'administració austriacista a Viena i autor, vers el 1740, d'uns projectes d'organització de la monarquia en sentit parlamentari i federalista. Els textos d'Amor de Soria ja havien estat analitzats per altres historiadors (començant per José Antonio Maravall), però mai amb l'exhaustivitat i la contextualització amb què ho fa Lluch.

Aquests llibres s'han publicat mentre està en curs l'edició de les *Narraciones históricas...* de Francesc Castellví i Obando, a càrrec de la Fundación Francisco Elías de Tejada. És un conjunt documental que enriquirà encara més el nostre coneixement de l'entrellat d'aquell conflicte decisiu, sobretot pel que fa als comportaments individuals de personalitats concretes.

PERE MOLAS RIBALTA

PASCUAL i DOMÈNECH, Pere (2000). *Els Torelló. Una família igualadina d'advocats i propietaris*. I: *Liberalisme, conservadorisme i canvi econòmic i social (1820-1930)*. II: *Un estudi sobre la crisi de l'agricultura tradicional (1841-1930)*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana. 441 + 265 p. (XXVI Premi Gumersind Bisbal i Gutsems, 1999)

La sort de disposar d'un arxiu familiar plurisecular i accessible i l'esmerç d'una gran quantitat de treball han permès a l'autor confegir una àmplia i plurifacètica obra entorn del ràpid ascens econòmic i social d'una família de pares igualadins en el moment dolç del segle XVIII i el llarg i gairebé imperceptible descens com a advocats i rendistes, frenat, però no capgirat, per dots substanciosos i herències grasses. Descens que va anar acompanyat per un canvi ideològic, des del liberalisme militant a un catolicisme pròxim a l'integrisme.

De fet, la riquesa de l'arxiu permet oferir dos llibres diferents, amb metodologies diferents: el primer, amb el fil conductor de la història familiar ens passeja intensament i extensament per la Igualada del segle XIX i el primer terç del segle XX, sense deixar de banda la Catalunya i l'Espanya de l'època. En realitat, gosaria dir que la família és gairebé una excusa per a revisar tota la història de la Igualada de l'època.

Pascual descriu la burgesia igualadina, que veiem desfilar, família rere família, amb motiu dels seus enllaços amb els Torelló; s'ocupa també de les famílies de l'alta Segarra, de les quals

provindrien les terres i els béns de Sanaüja i de Torà, començant per la narració d'un segrest dut a terme pels carlins, que comportà el pagament d'un rescat que va posar en perill un important patrimoni. Passant de l'àmbit familiar al local, explica els intents per a crear una indústria moderna i els esforços per a resoldre els problemes de comunicació de la comarca, sobretot a causa del desviament del ferrocarril cap a Calaf-Manresa, amb la construcció d'un enllaç ferroviari des d'Igualada a la línia de Barcelona a Tarragona, amb els tripijocs polítics corresponents. Es refereix també al funcionament de l'Ajuntament igualadí i a la seva política escolar, procliu a restringir l'ensenyament i a posarlo a les mans dels ordes religiosos; així com al significat i l'actuació d'institucions com la milícia nacional, les conferències de Sant Vicenç de Paul i l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera. Finalment, narra les relacions amb els parcers i els vaivens de la conjuntura agrària; la importància que continuaven tenint, ben avançat el segle XIX, els censals, i en especial els censals a les mans dels eclesiàstics, així com el regal que la darrera desamortització representà per als censalistes de censals eclesiàstics. Una part, l'Estat no va ser capaç de trobar-los, i de la resta en permeté el rescat a baix preu. Tampoc no deixa de banda qüestions de dret que posen de manifest l'arcaisme de l'ordenació legal i els costums vigents, a més dels típics problemes per dots i herències. En aquest conjunt sobten qüestions com que en una data tan tardana com el 1876 s'intenti fer un establiment em-

fitèutic, i que encara més tard, el 1886, es parli de «salvar» el domini directe; i sobretot, que l'any 1914 es pogués reclamar i obtenir una herència segons les disposicions d'un testament del 1777!

Al costat de tot això, la família en si, que també es ressegueix fins a la vida del darrer cabaler, té un interès menor, atès que és difícil distingir quin és el paper personal i quin el pes de la conjuntura en els moments de bonança o de dificultats. L'únic que es pot dir amb certa fermesa és que es tracta de gent d'ordre (més d'ordre com menys poden sobresortir com a senyors), que van baixant en la jerarquia sociopolítica d'Igualada des dels graons més alts fins a acabar com a peons distingits del caciquisme dels Godó. En l'aspecte econòmic, els preocupa més la conservació del patrimoni que la seva expansió; amb certa raó, atès que els intents en aquest sentit, tant si es tracta d'especulació borsària com de tornar a activitats industrials, es salden amb pèrdues. El tombant principal de la conjuntura familiar es produí el 1865, quan amb poc temps va fer fallida el ferrocarril d'Igualada a Sant Sadurní, en el qual s'havien invertit diners i esperances, i morí Isidre Torelló als trenta-tres anys, deixant una vídua de vint-i-vuit (Joana Catarineu) i tres fills petits. La vídua dirigí durant vint anys el patrimoni familiar, de manera que la seva actuació i els diners del seu dot van permetre mantenir la família en el més pur rendisme, sense l'ajuda que el bufet d'advocat i els càrrecs públics solien aportar als Torelló.

En conjunt es tracta d'un gran fresc, ple de visions generals i de detalls inte-

ressants, amb el suport d'una amplíssima bibliografia, però dins del qual les digressions de vegades fan difícil mantenir el fil argumental.

La segona part de l'obra, «Un estudi sobre la crisi de l'agricultura tradicional (1841-1930)», té un enfocament diferent i més ambiciós: es tracta d'examinar, amb un aparell metodològic més conceptual, la crisi de l'agricultura tradicional. Tot i que la base disponible és sens dubte insuficient per a un tema tan ampli, sí que permet una aproximació important a un aspecte d'aquesta crisi: l'economia dels masos en parceria, que representen la part més important de les propietats dels Torelló.

Després d'una introducció teòrica sobre la renda de la terra i els seus determinants, es presenta el patrimoni dels Torelló, principalment una sèrie de terres al voltant de Sanatüja i de Torà i de masos relativament grans a la mateixa contrada, explotats mitjançant contracte de parceria. A continuació, l'obra estudia els canvis experimentats al segle XIX per l'agricultura catalana com a conseqüència principalment de la legislació liberal (que de totes maneres no tingué efectes gaire contundents sobre el camp català), la millora dels transports i la doble incidència del procés d'industrialització, que per una banda generava un augment de la demanda, però per l'altra atreïa població del camp amb l'esquer d'un salari fix.

La crisi agrària de finals del segle XIX, general a tot Europa, va tenir a la zona unes característiques especials: l'aïllament i després la protecció aranzelària van fer que l'arribada de cereals

d'Ultramar fos limitada i, d'altra banda, la fil·loxera atacà molt tardanament (ja al segle XX) de manera que, aprofitant els alts preus del vi, conseqüència de la destrucció del vinyet francès per la fil·loxera, es feren importants inversions per plantar vinya just abans que la malura arribés a Catalunya.

Quan de totes maneres la doble crisi cerealícola i vitícola es féu patent i, per causes que no queden gaire explicades, s'abandonà també la dedicació ramadera, la sortida es buscà en la intensificació de la producció de cereals mitjançant la introducció dels adobs artificials.

La millora de l'agricultura es fa evident en una sèrie de canvis als quals Pascual dedica sengles apartats: el desplaçament del segolós pel blat, l'atenuació de les fluctuacions de les collites i l'augment dels rendiments, canvis que s'han de posar en relació amb la introducció dels adobs químics i la selecció de llavors. En aquest apartat l'autor fa, però, dues afirmacions que em sembla que mereixen algun comentari. La primera, que la part de la llavor aportada pels amos era el producte de la barreja de la collita de les diferents finques i per tant hi havia una renovació que no aportava la llavor dels masovers, procedent de la pròpia explotació: actuar altrament hauria estat ben antieconòmic. La segona afirmació, segons la qual la compra de llavors tenia com a finalitat principal superar les males collites, tampoc no sembla gaire encertada: mentre que les males collites que cita són anteriors al 1860, les compres documentades són totes posteriors al 1890 i es fan

importants a partir del 1900. D'altra banda, les quantitats comprades no són gaire elevades i la majoria es destinen als camps dels voltants de les poblacions, de manera que sembla més lògic pensar que es tracta de compres de llavors per a provar noves classes de blat. Per desgràcia, l'estudi barreja sempre les terres al voltant dels pobles i els masos; separar aquests dos tipus d'explotació o bé oferir monografies d'algun o alguns d'aquests hauria fet més entenedors els esforços de modernització.

L'obra tracta a continuació de la renda de la terra amb moltes dades prou útils, si bé el fet que els quadres representin mitjanes i no preus absoluts més aviat complica que facilita la bona entesa de l'explicació. Segueix una digressió potser massa llarga del que va significar la protecció aranzelària espanyola per als preus del blat, sobretot si es té en compte que aquestes pàgines ja havien estat publicades.

Per centrar l'explicació de la renda de la terra s'estudien primer les despeses de l'explotació, que resulten creixents, com pertoca al moment de trànsit d'una agricultura tradicional a una agricultura capitalista. S'hi troba a faltar, però, una comparació entre l'augment de les despeses i el dels ingressos, que permetria entendre millor la lògica de l'explotació. Per desgràcia, la determinació de la renda és més difícil, tan si es tracta de la dels parcers com de la dels propietaris.

En l'estudi de la renda dels parcers, Pascual adverteix de la precarietat dels supòsits, que és segurament indefugible; tanmateix, a parer meu, tant el nombre de parcers com la quantitat de

pa assignada són baixos: una família normal abastava tres generacions, de manera que el nombre de boques s'hauria de posar com a mínim a cinc, i encara que no hi hagués mosso, sovint hi havia jornalers, de manera que la quantitat de blat necessària era segurament més alta que la indicada. Més discutible és la manera de calcular la despesa el 1920 a partir de la ficció que els pagesos venien tota la seva producció de cereal i després compraven el pa als forners: resulta molt més fàcil el càlcul a través del tracte habitual d'un quilo de pa per quilo de farina. En tot cas els supòsits li permeten deduir que els parcers dels tres masos més ben documentats podien vendre un 45 % de la seva part de la collita, o, xifra més important, tocaven teòricament a cada parcer 796 pesetes, una cinquena part dels ingressos nets monetaris obtinguts pels Torelló de les seves possessions agràries la dècada de 1860. No era molt, però suficient perquè puguem considerar excessiva l'afirmació que els parcers vivien sempre en condicions de pura subsistència; sobretot si tenim en compte que entre el 1860 i el 1920 les collites havien augmentat un 50 %. D'altra banda, les tres masoveries estudiades no eren iguals, de manera que la lògica indicaria que si els de la més pobra sobrevivien, els altres havien de tenir un millor passar el 1860 i encara més el 1920, com ho indiquen els petits luxes (xocolata, etc.) que es permeten en aquesta darrera data.

Tampoc no resulta fàcil xifrar la renda dels Torelló; Pascual recull els ingressos monetaris, però deixa de banda altres ingressos, com els productes por-

tats a Igualada i els consumits en les llargues estades a la vall del Llobregós, així com diverses despeses de viatges o de donatius i regals que els propietaris havien de fer per mantenir el prestigi i els interessos, de les quals només es comptabilitzaven segurament les més costoses. El resultat, per les xifres disponibles de producte net després d'impostos, indica una caiguda de la renda les dècades de 1860 i 1870 i, després d'una forta remuntada la dècada de 1890, una nova caiguda fins als anys compresos entre el 1910 i el 1930, en les quals es barregen l'augment de la productivitat i l'afegit de les noves terres de Torà.

Tanmateix, i és la conclusió de Pascual, malgrat l'augment de les rendes, els terratinents tenien la sensació que els seus ingressos creixien menys que les despeses necessàries per a mantenir el seu estatus social, però no els resultava fàcil ni sovint factible modernitzar i mecanitzar les explotacions i dedicar-se a l'explotació directa de la terra. Els temps en els quals el prestigi i els beneficis d'un bufet d'advocat i els ingressos rendistes permetien mantenir-se en els graons més elevats de la societat local havien passat.

GASPAR FELIU

DE RIQUER, Borja (2000). *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*. Vic: Eumo. (Col·lecció «Referència»)

L'obra de Borja de Riquer recull deu articles anteriors encapçalats per una presentació actualitzada que atorga coherència a la selecció i ubica els continguts en la perspectiva del nostre present. El llibre es ressent de les reiteracions, però aquestes enriqueixen la lectura en permetre el seguiment del procés intel·lectual: des del llunyà mestratge de J. Fontana a la incorporació de treballs més recents, amb una explicitació del seus punts de partida que passen per diferenciar les formes identitàries de l'Antic Règim dels sentiments nacionals de la contemporaneïtat,¹ alhora que per la necessitat d'inserir l'anàlisi del procés històric català en el marc polític espanyol.

El recull, estructurat en quatre blocs, es tanca amb tres articles de temàtica historiogràfica que plantegen un seguit d'interrogants i propostes per fer front a diverses necessitats,² entre elles la incentivació de la presència dels nacionalismes perifèrics en la història de l'Espanya contemporània i la imprescindible definició del nacionalisme

1. En la línia d'altres historiadors com J. S. Woolf.

2. Per ordre cronològic de redacció: «Sobre el lloc dels nacionalismes i regionalismes en la història contemporània espanyola. Un debat historiogràfic», 1990; «Aproximació al nacionalisme espanyol contemporani», 1994; «Modernitat i pluralitat, dos elements bàsics per a entendre i analitzar el catalanisme», 1996.

espanyol contemporani des de perspectives historiogràfiques actualitzades.³ L'autor urgeix també a emprendre anàlisis històriques de cronologia àmplia sobre el nacionalisme català més enllà dels esquemes de politicòlegs i sociòlegs, i insisteix en les mancances d'estudis empírics sobre el segle XIX i en la importància d'incloure com a eixos estructuradors la pluralitat de la societat catalana, el seu alt grau de mobilització cívica i de conflictivitat social i l'accentuació del fet lingüístic com a tret identitari integrador, obligant-nos, en certa manera, a no deixar de banda en la reflexió historicopolítica aquesta temàtica, ben definida per Raimon d'Abadal en una carta adreçada a Américo Castro el 1965, en la qual es plantejava que el gran problema no era saber des de quan som catalans sinó sobretot saber des de quan som espanyols i quina classe d'espanyols som.

En el primer bloc s'apunta la hipòtesi del fracàs del procés de transformació en ciutadans⁴ de l'Estat espanyol dels habitants de les diferents regions que s'hi integren com a causa de l'aparició dels nacionalismes alternatius.⁵ Els desequilibris regionals, la feblesa del funcionariat, el seu sotmetiment a les pressions caciquistes i la manca de voluntat política per potenciar institucions

públiques de servei eficaces van fer gairebé inútils per a la conscienciació nacionalista els instruments utilitzats per altres països com l'escola pública i la conscripció militar. En contrast, la nova identitat a Catalunya es va forjar a través d'un procés de tres etapes.⁶ A la primera, entre el 1808 i el 1843, es va revivificar el concepte de nació política pròpia enfront de la fidelitat reial; a la segona, entre el 1843 i el 1875, les elits catalanes encara podien concebre l'Espanya liberal com un espai polític integrador de les velles identitats i podien admetre que «Espanya és la nació i Catalunya és la pàtria», i, en aquest context, B. de Riquer no dubta a situar els orígens de la reivindicació catalana d'un poder polític propi durant el seixenni, manifesta des de l'hegemonia federal ratificada a les urnes, la gestació de La Jove Catalunya i *El Estado Catalán*, fins al gir fuerista dels carlins. Aquesta eclosió va ser ofegada aviat per l'extrema reacció defensiva del conservadorisme que desplegarà un nacionalisme essencialista inspirat per M. Menéndez Pelayo i reelaborat per A. Canovas, el qual afirmava l'origen diví de la nació espanyola, catòlica, tradicional i castellana, opció que, a partir de l'alternativa oposada de la Institución Libre de Enseñanza, va iniciar el mite de les dues Espanyes. Mentrestant, a Catalunya s'accentuava la cohesió nacionalista, tot i que encara hi havia l'acceptació passiva de la pertinença a Es-

3. Formula per l'autor el 1990, va ser subjecte d'una polèmica amb J. P. Fusi, que considerava «perillosa» aquesta incentivació.

4. Segons el model establert a França pels treballs clàssics de M. AGULHON i E. WEBER.

5. «La feble nacionalització espanyola del segle XIX», redactat entre el 1992 i el 1994.

6. «La formació de les noves identitats: el cas català», redactat entre el 1999 i el 2000.

panya, fins que a partir del sotrac del 1898 la política dels regionalistes catalans passà a fer acceptable la premissa que «Catalunya és la nació i Espanya és l'estat», de clara voluntat no-secessionista. El fet, però, de centrar els trets identitaris en la diferenciació lingüística dificultà la participació catalana en la redefinició d'Espanya.

El segon bloc, més breu, intenta reflectir el difícil encabiment de la societat catalana en el model espanyol d'estat liberal subratllant la feblesa i la inestabilitat del poder dels governadors civils,⁷ en molts casos militars sense arrels en el territori, amb funcions limitades a assegurar el predomini del partit que els havia situat en el poder, fabricant eleccions i controlant els ajuntaments i les diputacions, sempre supeditats al poder dels capitans generals que van aplicar mesures d'excepció amb l'ajut de les seves pròpies forces de seguretat al marge de la codificació de drets establerta pel mateix sistema.

Des de l'escala de l'Estat,⁸ B. de Riquer explica la minsa presència catalana en les institucions i l'Administració, entre altres causes pel recel dels governs davant una societat més complexa, amb uns nuclis dirigents que s'acuitaren a organitzar entitats de caire corporatiu més actives i significatives que els mateixos partits oficials.

Aquests, en conseqüència, no canalitzaren la seva presència ni a les institucions de l'Estat ni als governs de Madrid, a excepció del període de més obertura, del 1868 al 1875.

El tercer bloc segueix l'evolució del catalanisme conservador en un període que es perllonga fins al 1931. Els dos primers articles s'adrecen a matisar la tesi del caràcter exclusivament burgès del catalanisme,⁹ amb l'intent de delimitar els trets d'una de les seves facetes, la conservadora,¹⁰ per deixar constància de l'existència d'un catalanisme sense aquestes adjectivacions. A partir de la correspondència política de M. Duran Bas, es ressalta la significació d'un nucli d'intel·lectuals, advocats assessors de companyies i corporacions, defensors del progrés i temorencs de les seves repercussions socials, que reclamaren reformes politicoadministratives des de plataformes de consens interpartidista i intentaren donar veu col·lectiva al sentir català. Des del 1869, el seu conservadorisme els orientà vers l'alfonsisme, empesos pel tracte que els governs van atorgar a l'església, a la qüestió cubana i a l'esclavitud, i per l'adopció del lliurecanvi. Aleshores s'esmerçaren a estructurar plataformes de defensa corporativa que els va fer valuosos a l'hora de triar quins havien de ser els ancoratges

7. «Formes i instruments de poder a la Catalunya liberal», 1993.

8. «La participació dels catalans a la política espanyola del segle XIX», 1996.

9. Molt publicitada arran de la publicació de *Catalanisme i revolució burgesa*, la tesi de J. SOLÉ TURA, el 1967.

10. «El conservadorisme polític català: del fracàs del moderantisme al desencís de la Restauració», 1981.

del règim de la Restauració a Catalunya. La contraposició entre el pragmatisme de Canovas i el sòlid conservadorisme ideològic d'aquests intel·lectuals catalans que reclamaven el restabliment d'uns principis catòlics i antiliberals i exigien l'acceptació del fet diferencial català des de Madrid, va acabar amb distanciament mutu i va afegir en la desafecció al sistema els nuclis dirigents econòmics, comerciants, industrials, banquers, propietaris i industrials tot propiciant la cohesió defensiva dels interessos catalans des de plataformes corporatives, capitalitzada políticament per la Lliga Regionalista a partir del 1901.

Per a B. de Riquer, segons consta a l'article següent,¹¹ en la formació de la Lliga Regionalista van tenir menys pes els interessos econòmics¹² que la defensa de la ideologia conservadora heretada d'homes com J. Mañé Flaquer que acceptaven la visió d'una Espanya plural en pobles, costums i idiomes però denunciaven l'estrangerisme del sistema liberal que hom volia consolidar, fonamentaven la sobirania «en el rey con los reinos», en paraules de M. Duran Bas, i negaven la viabilitat de la sobirania nacional i la seva expressió en el sufragi universal masculí.

De fet, els sectors burgesos urbans van ser poc permeables a aquest discurs, però en canvi van dotar de contingut polític la seva reivindicació protec-

cionista i van encetar un determinat enfocament de la «qüestió catalana» amb actituds victimistes sustentades en seriosos estudis justificadors de la desigual balança d'impostos remesos i prestacions rebudes, mentre la burgesia rural catalana extreia la saba de la seva reticència al règim de la mitificació de la societat pairal, reserva de les tradicions oposades a la modernitat. La coincidència temporal dels efectes de la crisi agrícola i dels canvis en el món industrial i financer amb el xoc del 1898 propicià la convergència de tots aquests nuclis de poder econòmic amb diferents matisos de pensament conservador amb el projecte polític d'E. Prat de la Riba, que acceptaren i feren seu.

L'últim dels articles¹³ proposa interpretar la política de F. Cambó en clau regeneracionista, amb un projecte de reformulació de l'ésser d'Espanya que incorporava la lluita per l'autonomia de Catalunya. Explica el seu fracàs no únicament per les reticències del rei i dels partits dinàstics en el moment d'acceptar una visió modernitzadora procedent de Catalunya sinó per la impossibilitat de ser alhora un regeneracionista des de dalt i el líder d'un moviment de masses. De fet, va ser la mateixa societat catalana la que refusà el seu model polític elitista i conservador, tot i la primerenca acceptació del discurs nacionalista interclassista, quallat magistralment en el moviment de Solidaritat Catalana, que el va

11. «Els corrents conservadors catalans i la seva evolució cap el catalanisme polític», 1987.

12. Tesi més explícita en el treball d'I. MOLAS (1972), *Lliga Catalana*.

13. «Francesc Cambó: un regeneracionista desbordat per la política de masses», 1997.

convertir per primera vegada en diputat a Corts.

Els discursos parlamentaris i les seves memòries serveixen per oferir el perfil d'un polític preparat i ambiciós, que va ajudar a ampliar el sistema del torn dinàstic per consolidar la monarquia i va acabar veient com la transformació d'Espanya i l'autonomia catalanes arribaven el 1931, de la mà dels seus oponents, les esquerres republicanes, que van saber rendibilitzar políticament el moviment de masses del catalanisme incorporant-lo al projecte democratitzador de tot l'Estat espanyol.

CÈLIA CAÑELLAS

ROSA TORAN

BRAMON, Dolors (2000). *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*. Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives; Eumo; Institut d'Estudis Catalans. 427 p. (Col·lecció «Jaume Caresmar»; 13)

Per regla general, la historiografia catalana ha tingut molt poc en compte les fonts musulmanes. La dificultat de la llengua, la dispersió de les notícies i els problemes d'identificació de noms i topònims en són els principals, però no pas els únics responsables.

Tanmateix, ja el 1922, Millàs i Valli-crosa va publicar un article sobre els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia, però per culpa de la Guerra Civil, l'edició dels

textos que anunciava només es va poder fer parcialment l'any 1987. Dolors Bramon completa i perllonga l'obra de Millàs. Recull 495 notícies que de vegades informen de fets sabuts, però altres narren episodis que no havien estat tractats per la historiografia o la documentació cristiana, o bé expliquen costums o formes de vida que són també d'importància per a la comprensió tant de la història dels musulmans establerts sobre terres catalanes com de les formes d'assentament o explotació posteriors a la conquesta cristiana. A les notícies s'hi adjunten explicacions sobre l'autor i l'obra en la qual es troben i la identificació dels noms de lloc i de persona, així com dels historiadors que les citen, complementades per una sèrie d'annexos, sobre els governants d'Al-Andalus i les fonts utilitzades, i dos índexs, d'autors i onomàstic.

El llibre ofereix encara altres parts importants, com unes aclaridores pàgines on hi ha terminologia; la forma de passar del calendari gregorià al calendari islàmic i al contrari; els autors dels textos citats; un important glossari, que permet una molt millor comprensió de les notícies publicades, i un resum d'aquestes en el qual es fan ressaltar els coneixements nous que aporten.

En conjunt és una obra important, de consulta obligada; esperem que la promesa de continuar la publicació de notícies posteriors sigui aviat una realitat.

GASPAR FELIU

ALOMAR, GABRIEL (2000). *El futurisme seguit dels articles d'El Poble Català (1904-1906)*. Introducció de Jordi Castellanos. Mallorca: Editorial Moll. 302 p. (*Obres completes de Gabriel Alomar*, II)

L'atenció prestada a l'obra de Gabriel Alomar ha anat creixent en els darrers vint anys. El 1970, «Antologia Catalana» dedicà el seu número 59 a *El futurisme i altres assaigs*, a cura d'Antoni Lluç Ferrer. Edicions 62 tornaria a reeditar *El futurisme* el 1985. Entre les dues dates, Joan Lluís Marfany, el 1975, dedicava un capítol del seu llibre *Aspectes del modernisme* a Alomar. El mateix any Anselm Lull (Gregori Mir) incloïa textos de Gabriel Alomar al llibre *El mallorquinisme polític, 1840-1936*. Jaume Vidal Alcover, en un discurs publicat el 1983 per l'Ajuntament de Palma, presentava una semblança del personatge, i l'any següent apareixia una biografia breu de Gabriel Alomar, escrita per Antoni Serra, prologuista el 1988 d'un llibret amb nou textos d'Alomar, sota el títol *Sobre liberalisme i nacionalisme*. El 1990 apareixia a Palerm una versió italiana d'*El futurisme* i al número 23 de *Recerques* Isidre Molas publicava un article sobre l'ideari de Gabriel Alomar. L'any següent es publicava a São Paulo un estudi d'Hèctor Olea sobre el mateix escriptor.

Ara, deu anys després, Editorial Moll ha emprès l'edició de les obres completes de Gabriel Alomar i treu el segon volum, amb la conferència del futurisme i trenta-un articles apareguts a *El Poble Català*, en la seva primera etapa de setmanari, entre el 1904 i el 1906, amb una introducció de Jordi Castellanos. El primer

volum de les obres completes d'Alomar sortirà més tard.

La lectura i la comprensió de Gabriel Alomar no sempre són fàcils per al lector actual, quelcom similar al que passa amb Eugeni d'Ors. Per això resulta molt útil la guia contextualitzadora que ofereix Jordi Castellanos com a estudi introductor.

Dins el cicle de conferències d'escriptors mallorquins, que organitzà l'Ateneu Barcelonès el 1904, el discurs de Gabriel Alomar titulat *El futurisme* va causar sensació pel seu caire programàtic en el moment que s'acabava de produir l'escissió d'esquerra de la Lliga Regionalista, que acabaria donant lloc al Centre Nacionalista Republicà, al voltant del periòdic *El Poble Català*. Alomar reclamava la integració dins el catalanisme de la «plebe», és a dir, de la classe obrera, i defensava el paper cabdal de l'intel·lectual, però no del model d'intel·lectual orgànic que acabaria potenciant Eugeni d'Ors en la versió noucentista, al voltant de Prat de la Riba i Cambó, sinó d'un model més independent però políticament compromès. El model d'Alomar era l'Émile Zola del *J'acuse* de la polèmica de l'afer Dreyfus. Alomar advertia: «El catalanisme nasqué perquè va ésser actual. El catalanisme triomfarà a condició que sia futurista». Oposava al terme *nacionalisme* un concepte progressista de pàtria, el de «fràtria», i el de «filia», l'ideal dels fills que vindran.

Si Prat de la Riba, a la ressenya de *La Veu de Catalunya*, va suprimir tota la part de la conferència referent al catalanisme, el canonge Alcover, des de Mallorca, demanà a Prat de la Riba que Alomar fos exclòs del diari, en nom de

la versió del comú catalanisme conservador que Alcover defensava a l'illa.

Gabriel Alomar anava a esdevenir l'ideòleg principal d'*El Poble Català*, que va néixer com a pacte entre catalanistes republicans i intel·lectuals modernistes. Ors participà en aquella empresa al costat d'Alomar fins a mitjan 1906, quan es va separar i va prendre partit per la Lliga i *La Veu*, tot conservant elements de l'ideari d'Alomar com, per exemple, la mitificació de la ciutat enfront de la ruralitat.

L'actitud messiànica i redemptorista que encarnava Alomar no podia deixar de provocar reticències entre els polítics, que veien un perill en l'individualisme intel·lectual de l'escriptor mallorquí, fins que el 1909, després de la Setmana Tràgica, Pere Coromines posà *El Poble Català* al servei del nou partit unificat de l'esquerra catalanista, la Unió Federal Nacionalista Republicana. Aquell va ser el cant del cigne del modernisme, com subratlla Jordi Castellanos.

Els articles que recull el llibre són els que Gabriel Alomar publicà a *El Poble Català* quan era setmanari, entre el 1904 i el 1906, i no aporten grans novetats a la conferència *Futurisme*, però presenten l'interès d'aplicar el contingut d'aquella als temes culturals, polítics i socials d'actualitat.

La llei de jurisdiccions, d'un costat, i el corrent unitari de la Solidaritat Catalana, de l'altre, limitaren el marge de maniobra d'Alomar. En aquell temps no s'estava d'emprar el concepte d'imperialisme, que per a ell no diferia del d'*internacionalisme* o del d'*universalisme*.

Alomar va ser un crític sempre difícil d'encaixar en la disciplina d'un partit polític, però conservà al llarg de la seva vida el valor d'un referent històric d'esquerra. Així, va ser elegit diputat per Barcelona el 1919. Rafael Campalans —un noucentista d'esquerra— proclamà el mestratge d'Alomar quan es fundà la Unió Socialista de Catalunya el 1923, i el 1931 l'escriptor mallorquí va ser elegit diputat a les Corts Constituents de la Segona República. Quan la USC esdevingué veritablement un partit sota la mà fèrria de Joan Comorera, Alomar en va quedar al marge, mentre era nomenat ambaixador de la República espanyola a la Itàlia feixista fins al 1934. Moriria a Egipte, exiliat, el 1941, després d'haver estat ambaixador de l'Espanya republicana en aquell país.

El volum no té un índex de noms, però suposem que n'hi haurà un de conjunt quan finalitzi l'edició de les obres completes de Gabriel Alomar, autor de singular interès per diversos conceptes, un dels quals és que va concebre sempre Mallorca unida a Catalunya en un mateix espai nacional.

ALBERT BALCELLS

MIR, Conxita (2000). *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*. Lleida: Editorial Milenio. 301 p.

L'autora d'aquest llibre prossegueix en la seva metòdica línia de recerca a través de les fonts judicials i militars que ja va fructificar en estudis anteriors.¹ En aquesta obra hi són presents els resultats del seu treball empíric, a partir de la justícia penal exercida entre els anys 1939 i 1952, des de la immediata aplicació de la llei venjativa dels guanyadors de la guerra fins al moment en què varen quedar desarticulats tots els grups de resistència política i sindical que actuaren en la immediata postguerra encara esperonats per una intervenció aliada després de la victòria contra el nazisme el 1945. En efecte, consumada la desmobilització dels vençuts, l'autora atorga a l'any 1951 un caràcter simbòlic, amb la fi del racionament i els primers passos cap al reconeixement internacional del règim franquista.

L'àmbit geogràfic de l'estudi se centra en la Catalunya interior, les onze comarques de l'antiga divisió del país, territori que s'ajusta, segons Mir, als paràmetres d'una comunitat rural heterogènia, circumstància que dota l'estudi

d'un caràcter extrapolable a altres zones de característiques similars.

L'ús dels expedients, amb els sumaris militars i les causes civils de la província de Lleida localitzats a l'Audiència Provincial de Lleida i del Tribunal Militar Territorial Tercero del Govern Militar de Barcelona, està directament relacionat amb l'estructura de l'obra en tres parts. En efecte, la primera part, «La sociedad intervenida, justicia civil y control social», permet dibuixar, a través dels vuit mil sumaris incoats pels tribunals civils, el paper dels tribunals ordinaris en el càstig, la intimidació i el control de les poblacions, i desmentir l'opinió comuna d'atribuir a les jurisdiccions especials la responsabilitat repressiva, les quals, com bé assenyala l'autora, van disminuint les causes incoades en proporció inversa a l'increment de les dels tribunals ordinaris, a mesura que s'allunyen els anys de la Guerra Civil.

En la segona part, «Clero y justicia, la función política de los párrocos rurales», la base de la recerca es troba en els quatre mil sumaris dels Tribunals de Responsabilitats Polítiques de les comarques de Lleida, que contenen els informes realitzats pels rectors, al costat dels de les altres forces exponents del nou poder: alcaldes, guàrdia civil i caps de falange locals.

I per a la darrera part, «Justicia militar y sociedad civil», són les fonts dels arxius militars les que proporcionen la informació sobre els sumaris dels dos consells de guerra sumaríssims, l'un contra el dirigent del Partit Obrer d'Unificació Marxista, Santiago Palacín, celebrat el setembre del 1944, i l'altre contra

1. (1997). *Repressió econòmica i franquisme. L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*, que va dirigir, amb la col·laboració de F. CORRETEGÉ, J. FARRÉ i J. SAGUÉS, també present en el monogràfic coordinat conjuntament amb J. BARRULL (19994), *Violència política i ruptura social a Espanya, 1936-1945* (1994).

un grup de republicans d'un poble de dos mil cinc-cents habitants, distingit per la tensa conflictivitat social viscuda durant la guerra.

Pel fet que la tipologia de les fonts sigui la que determina l'estructura del llibre, el fil conductor pot quedar difuminat. Efectivament, creiem que aquest no és altre que mostrar l'abast de la repressió, en el primer franquisme, a partir d'un aparell complex damunt les persones comunes dels medis socials més desfavorits. El càstig i la persecució, per les seves dimensions qualitatives i quantitatives, requerien col·laboracions i implicacions de tot ordre, que van anar teixint una atapeïda xarxa d'adhesions al nou ordre que sobrepassava de bon tros els aspectes politicoideològics i que va tenir efectes devastadors sobre les relacions humanes de llarga durada.

Mir, deutora de les aportacions britàniques i alemanyes a la història social, enfoca el seu objectiu cap a les dones i els homes ignorats de la història, les víctimes de la repressió marcades pel seu passat polític i sindical o transgressores dels paràmetres dels nous costums i ritus en la seva vida quotidiana i privada. Tot i l'envergadura del propòsit i les dificultats a l'hora de seleccionar l'estudi de casos per arribar a la generalització i de fer un ús àgil de les descripcions, aquest s'inserix en l'accepció historiogràfica que analitza la Guerra Civil com un conflicte amb causes de llarga durada on s'han d'afegir també les conseqüències de llarga durada. Creiem que, aprofundint també en aquest punt de partida, es podran anar trobant nombroses respostes que serviran per copsar la gravetat que

va tenir per al futur del país la durada de la dictadura franquista i per afrontar moltes de les qüestions socials i polítiques actuals. La mateixa autora apunta l'explicació al desenvolupament dels seixanta a partir de la profunditat de la repressió de la postguerra, que havia deixat la classe obrera sotmesa i desarmada per no oposar cap fre a l'explotació, consideració a la qual podríem afegir altres hipòtesis de treball, com la indignitat de les condicions en què es desenvoluparen els fluxos migratoris o la desaparició del llenguatge democràtic i republicà de la quotidianitat.

Tal com escriu l'autora, l'oblit, forçat durant la Dictadura i consensuat en la transició, comença a transgredir-se. A les anàlisis polítiques i econòmiques s'hi comencen a sumar assajos històrics a partir de noves fonts informatives i una allau memorialística que ensenya que els protagonistes han pres consciència de la feblesa d'una història sense protagonistes. Aquests esdevenen la columna vertebral de l'obra. Són gent mantinguda en l'anonimat, per respecte i per evitar furgar en un passat dolorós, que van ser objecte de la malignitat del sistema que va exercir un estricte i dilatat control sobre tots els aspectes de la vida quotidiana, a través d'un sistema judicial supeditat totalment als interessos i dictats del nou ordre, que va dur a terme la seva tasca com una accepció de la violència política dirigida sobre les classes populars. Per a elles la guerra no havia acabat, atès que, a les amenaces greus de mort i les llargues condemnes de presó dels organismes especials, s'hi sumava la intimidació sistemàtica dels tribunals ordinaris. Sense

cap garantia legal, sense presumpció d'innocència, amb total impunitat, la gent era catalogada més pel seu passat i per la seva marginació del nou ordre que per la categoria o la mateixa existència del delictes. Com succeeix en qualsevol dictadura, el temor va actuar abans de la infracció, donada la capacitat de control i criminalització per part de les noves autoritats i les forces vives, que disposaren d'una àmplia xarxa clientelar, que, passivament o activament, esdevenia adepta al règim, amb la seva col·laboració i el seu regraciament de favors, o bé amb el seu silenci i la seva obediència.

L'anàlisi temàtica dels delictes en els sumaris ordinaris es complementa amb la seva evolució temporal; el primer lloc no deixen d'ocupar-lo al llarg dels anys els que atempten contra la propietat, fet que coincideix amb estudis d'altres llocs i que és exponent de la precarietat econòmica i de la incapacitat del règim a l'hora de controlar l'enorme mercat fraudulent, en temps de racionament; els petits infractors castigats que malden per sobreviure emparen l'especulació a gran escala, que té un espai privilegiat en la *Fiscalía de Tasas* controlada per la Falange.

Accidents, conseqüència directa del període bèl·lic, suïcidis fruit de la misèria i la por a les condemnes, desgràcies laborals en els treballs forçats dels presos i tota una àmplia gamma de morts violentes que apareixen emmascarades en els serveis estadístics oficials van seguides d'un gran nombre de delictes contra la seguretat de l'Estat i l'ordre públic, enfront dels quals l'actuació dels tribunals ordinaris complementava les jurisdiccions especials, després de la seva inhibició. Nuclis

de l'oposició, activitats resistencials a les presons, accions catalanistes, protestes contra abusos i acaparadors, protagonitzades sovint per dones de les quals depenia moltes vegades el sosteniment quotidià, desordres públics, tinença d'armes i explosius o actes contra la religió eren considerats delictes contra la seguretat de l'Estat. Els atemptats a la moral omplien molts sumaris, dirigits severament contra les dones; avortaments, adulteris o abandó de la família no eren altra cosa que l'exteriorització d'una realitat miserable i truculenta de famílies trencades per l'exili o la presó, sobre les quals s'abatien els rumors i el control de l'església, més amant a preservar la moral nacionalcatòlica que a protegir les víctimes.

L'anàlisi dels informes de l'església porten l'autora a sostenir unes afirmacions contundents sobre l'actitud venjativa per damunt de la recerca de reparació dels danys soferts durant la contesa. La institució catòlica no va limitar-se a col·laborar, sinó que, com a pilar fonamental del nou estat, va esdevenir un eficaç agent de delació i informació de la justícia franquista i va superar amb escreix allò que se li demanava. Els comportaments, tanmateix, no van ser uniformes, però les negatives a declarar van ser excepcionals, ja que el zel respecte a les peticions dels tribunals marcava fins i tot els eclesiàstics novinguts als pobles, que no dubtaven a basar les delacions en rumors i en informes indirectes. Únicament la seva vinculació amb la gent tradicional i benestant dels pobles va servir per abocar-la a exculpacions dels que durant la guerra havien participat en salvaments de membres de la institució

eclesial. El llenguatge emprat en els informes parla molt de la consideració moral que tenien de republicans, rojos, comunistes, separatistes, maçons, ateus, laics, espiritistes..., oposats a ordre, dretes, propietaris i bons catòlics.

A la darrera part, a més de la valuosa aportació documental, la historiadora tracta d'esbrinar com la població civil es va involucrar, amb el seu paper d'informant i de testimoni, en la justícia militar, a partir d'estratègies col·lectives i individuals per participar en l'ajustament de comptes. Des dels nous poders locals fins als veïns, degudament col·locats segons la jerarquia, es consuma un mètode repressiu impregnat de gran brutalitat pel coneixement mutu de les persones implicades, que en l'obra apareix representat gràficament a partir d'eines preses de l'antropologia i la genètica humana.

El comentari de les actuacions de les xarxes familiars i veïnals de les comunitats rurals en la repressió pot ser una bona manera d'acabar aquesta reflexió. Els odis i les revenges, esperonades per la miserable recompensa d'un 40 % de la multa pel delator, en el cas de les denúncies per infracció econòmica, s'unien al sentiment de pertinença al bloc vencedor per part d'aquells veïns que havien sofert represàlies o estaven traumatitzats per l'experiència de la Guerra Civil. Així, la predisposició a col·laborar amb la repressió va fer engegar noves formes de convivència i complicitats; el càstig i l'atemoriment es van dotar d'una nova dimensió: la de vincular al nou règim tota la xarxa d'informants i col·laboradors. Entretant, les víctimes, menys subjectes a les relacions endogàmiques i menys

arrelades al lloc, d'on moltes d'elles no eren originàries, delmades en la seva estabilitat familiar o personal a causa de l'exili o la presó, purgaven el seu pecat d'haver gosat transgredir l'ordre tradicional, haver ocupat càrrecs de significació política o sindical o simplement haver desafiat la secular posició social de classe. De moment només els quedava el silenci i la prudència, si no estaven disposades a mostrar signes clars de penediment i retorn al bon camí.

CÈLIA CAÑELLAS

ROSA TORAN

MARÍN, Martí (2000). *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*. Lleida: Pagès editors.

Martí Marín, professor de la Universitat Autònoma de Barcelona, és un reconegut especialista en l'estudi de la vida política local durant l'època franquista. El llibre *Els ajuntaments franquistes a Catalunya* és l'estudi més complet existent actualment sobre la vida política municipal durant la dictadura. L'obra consta d'una introducció, quatre capítols —d'abast cronològic desigual—, unes conclusions i un apèndix documental on es ressenya la biografia dels alcaldes franquistes de les principals ciutats catalanes. A l'inici, un llarg pròleg de Borja de Riquer, director de la tesi, analitza els canvis que per als dirigents polítics conservadors catalans va comportar la instauració del règim franquista.

A la historiografia sobre el règim franquista hi ha un corrent, amb un fort ascendent acadèmic, que considera que a l'àmbit local la imposició de la dictadura va comportar el retorn a les pràctiques polítiques prerepublicanes. Penso que una aportació fonamental de Martí Marín rau a demostrar, basant-se en una documentació exhaustiva i realitzant un esforç d'aclariment conceptual de gran importància, que el model d'administració local franquista trencava radicalment amb el passat i que suposava l'adaptació espanyola al model feixista que adoptaren els dirigents dels revoltats, progressivament, però des dels primers mesos de la Guerra Civil.

Per establir les diferències entre l'abans i el després del 1936, en la introducció, Marín perfila sintèticament l'evolució de l'Administració local des del 1812 fins a l'inici de la Guerra Civil, tot oferint les claus de la seva funcionalitat per al sistema polític liberal en conjunt. L'autor participa de les tesis d'un altre corrent historiogràfic, amb pes creixent a la historiografia espanyola i molt més a la catalana, que sosté que el cop d'estat del 1936 es va preparar no tan sols per enderrocar la II República sinó, fonamentalment, per esclafar els moviments d'emancipació social i per acabar amb qualsevol modalitat de sistema liberal. Marín posa l'èmfasi en les concomitàncies entre la realitat espanyola dels anys trenta i la d'altres països europeus en el període d'entreguerres, i explicita el conjunt d'elements que expliquen que, des de finals dels anys vint, a Espanya bona part de la dreta comencés a estendre el mateix tipus d'alternatives

polítiques que a Itàlia desenvolupava el feixisme.

Després del 1939, l'administració perifèrica de l'Estat franquista es va refundar sobre bases completament noves. A diferència del que havia passat fins a l'any 1931, després del 1939 els ajuntaments no van poder actuar com un contrapoder respecte a l'Estat central, perquè aquest va assegurar la jerarquitització estricta dels quadres de l'Administració civil, a base de depurar-ne els membres i de centralitzar de forma extrema els nomenaments i la presa de decisions en general.

Aquesta és una qüestió essencial per entendre el funcionament del règim: a l'Estat franquista cap estructura ni cap figura política va tenir marge d'autonomia; la jerarquia i la disciplina eren absolutes. Tots els càrrecs van ser ocupats per nomenament superior, i es va establir una relació de confiança/dependència de dalt a baix que només podia ser trencada en la mateixa direcció. Evidentment, el pas del temps va diluir les formes d'actuació de la «línea de mando», però no pas els seus trets definidors.

La subordinació de la vida local a la nacional és una bona mostra que la dictadura franquista no va normalitzar la vida dels consistoris fins a l'any 1948, quan ja havia resolt els que considerava els seus grans problemes, el fonamental dels quals era la supervivència com a règim. Fins aleshores van ser nomenades unes comissions gestores que, paradoxalment, a banda de la gestió administrativa, van complir funcions polítiques de primer ordre en l'adaptació dels ajuntaments a l'ordenament franquista. La pri-

mera va ser la depuració dels funcionaris; com a tota l'administració pública els treballadors dels ajuntaments van patir un procés de depuració que tenia com a objectiu assegurar una administració absolutament fidel i homogènia. La depuració pretenia, ultra foragitar qualsevol individu no addicte al règim, assegurar-ne la submissió, per la qual cosa es generarà un ambient d'inseguretat que va tenir diverses conseqüències, entre elles la profusió de denúncies i delacions, com una forma d'evitar la sanció o l'acomiadament. Igualment, els ajuntaments tenien l'obligació de col·laborar en el manteniment de l'ordre públic, la qual cosa era sinònim de tasques de control polític respecte dels veïns. Pel que fa a la composició majoritària de les comissions gestores, l'autor destaca el paper cohesionador dels vencedors de la guerra que va exercir el partit únic FET-JONS i la renovació del personal polític municipal per rejuveniment que va implicar la promoció d'excombatents i la marginació relativa dels quadres de la Lliga amb protagonisme de guerra.

A les primeres eleccions municipals, celebrades el 1948, s'hi dedica una part molt important del capítol segon, i a través d'aquestes planes es pot obtenir una idea molt ajustada de la mecànica electoral imposada als municipis des d'aleshores, ja que fins al 1971 la normativa aplicada seria sempre la mateixa. L'autor explica detalladament el rígid control que s'exercia sobre el procés electoral; així, l'administració no tan sols organitzava els comicis sinó que també hi prenia part amb l'objectiu que el seu personal polític ocupés la totalitat dels càrrecs

«electius» i s'impedís qualsevol infiltració. Als anys setanta, quan alguns grups anti-franquistes van intentar practicar «l'entrisme» també als òrgans consistorials, tot i que la participació mai no va ser destacada, el personal polític franquista va haver de fer ús de les tècniques de control assajades des del primer moment.

Els darrers capítols aconsegueixen perfilar prou bé la dinàmica que es va generar entre l'actuació dels consistoris i les demandes de la població. Els municipis estaven escanyats financerament, perquè així estaven anul·lats políticament, però això comportava que l'Administració local fos incapaç de fer front a les necessitats col·lectives que s'anaven acumulant als municipis —especialment en els de creixement sobtat durant les dècades dels seixanta i setanta—; d'altra banda, els consistoris en gairebé tots els casos eren dirigits per un personal polític, franquista fins a la medul·la, però incapaç de donar resposta a les demandes de la població. Així, és perfectament comprensible el rebuig creixent que van anar acumulant els ajuntaments franquistes, que foren objecte de la contestació veïnal a la dècada dels setanta, quan la crisi del règim es va fer imparable.

Estem davant d'una obra fonamental per conèixer la vida política local al llarg del període franquista, que s'hauria de convertir en un element de referència per continuar la investigació d'una temàtica fonamental sobre el règim franquista.

CARME MOLINERO

PONS I GURI, J. M.; RODRÍGUEZ BLANCO, J. (2000). *Els noms de lloc a l'Alt Maresme dels segles IX-XII. Antics termes de Montpalau, Palafolls i Tordera*. Arenys de Mar: Els llibres del set-ciències. 218 p. (Col·lecció «Memòria Històrica»; 4).

La personalitat històrica comuna dels antics termes de Montpalau, Palafolls i Tordera, l'extrem meridional del comtat de Girona i la part marítima del comtat de Cabrera, és la raó per la qual els autors han fet objecte d'estudi un espai avui repartit entre províncies, bisbats i comarques diferents.

L'obra té com a finalitat el recull i l'estudi de la documentació conservada (98 documents, que proporcionen 247 topònims) i la ubicació de cadascun d'aquests topònims, amb l'ajut de mapes actuals, però encara més de les indicacions que es poden trobar en capbreus i registres d'hipoteques, així com, també, consultant ajuntaments i particulars. També se n'estudia el significat.

Després d'una introducció de conjunt al territori objecte d'estudi per a situar, segle per segle, el moment d'aparició dels diferents topònims, es fa l'enumeració detallada, terme per terme i per ordre d'aparició dels topònims, indicant-ne les adscripcions en circumscripcions superiors o els límits i discutint les identificacions o bé ubicacions que podrien induir a error.

Segueix després una relació també cronològica dels documents utilitzats, amb indicació de la seva cota arxivística i de les seves edicions, quan n'hi ha, i

amb la còpia del paràgraf o paràgrafs d'interès toponímic.

Trobem a continuació un assaig de classificació dels topònims atenent al seu origen en antropònims, condicions físiques o geogràfiques, construccions humanes, qualitats o defectes i altres. També una anàlisi quantitativa dels topònims, en conjunt i per segles, un índex cronològic dels topònims estudiats i encara un índex per localitats.

Més interès té l'índex alfabètic de topònims, que en permet la ràpida localització. Finalment, els topònims són cartografiats; per desgràcia, ni la base utilitzada (el *Mapa topogràfic nacional de España*) és la millor, si bé ho era possiblement en el moment en què es va emprendre l'estudi, ni el sistema de representació utilitzat resulta gaire còmode, ni tampoc la reproducció té prou qualitat.

L'obra és una mostra de coneixements i rigor en el treball que la fan de gran utilitat, però segurament hauria guanyat si algun dels índex una mica repetitius de la part central haguessin deixat espai per a una representació cartogràfica millor.

GASPAR FELIU

FERRER i MALLOL, MARIA TERESA; MUTGÉ i VIVES, JOSEFINA (ed.) (2000). *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'edat mitjana. Actes del Col·loqui Internacional celebrat a Barcelona del 27 al 29 de maig de 1999*. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals. Departament d'Estudis Medievals. 751 p. (Anuario de Estudios Medievales, annex 38)

De l'èxit del col·loqui convocat per la Institució Milà i Fontanals n'és bona mostra la quantitat de comunicacions presentades, trenta-dues, a les quals cal afegir la ponència d'obertura de Milouda Charouiti Hasnaoui i el discurs final de Salvador Claramunt. També cal destacar-ne l'amplitud dels espais geogràfics objecte d'estudi, des de la península Ibèrica fins al nord d'Àfrica, Itàlia i l'Egeu; l'amplitud dels temes tractats, bàsicament l'esclavitud en si, les fugues, els rescats i els lliberts, i els diversos enfocaments: tràfic d'esclaus, diversitat d'aquests, ordinations, organització de les redempcions, propietaris d'esclaus (sobretot institucionals), estudis locals, etc.

No podem pensar a citar ni tan sols autors i títols, ni tampoc ens volem referir a uns noms en perjudici d'altres; d'altra banda, tot i les lògiques diferències, el to general dels treballs és alt, i això faria encara més injusta qualsevol distinció. Per tant, farem només una mica d'estadística general que pugui servir com a primera aproximació als continguts. Els treballs de caràcter general són quatre; els que fan referència d'alguna manera a l'esclavitud, vint-i-nou; als lliberts, set; els relatius a les redempcions, quatre; a les fu-

gues, dos; al tràfic d'esclaus, tres; als propietaris d'esclaus, quatre. Des d'un punt de vista geogràfic, els treballs referents a Barcelona són set; a altres llocs de Catalunya, tres; al País Valencià, tres; a Mallorca, un; a l'Aragó, dos; a la resta de la península, dos; a Itàlia, cinc.

Un conjunt ampli i divers, que sens dubte serà referència obligada per a qualsevol que vulgui tractar o estudiar el tema, com ja passa amb altres jornades o congressos publicats en la mateixa col·lecció.

GASPAR FELIU

RIERA I VIADER, Sebastià (2000). *Martí l'Humà. Primer duc de Montblanc*. Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà. 125 p.

Catalunya té una llarga tradició d'historiadors professionals de reconeguda solvència que no han tingut cap mena d'inconvenient a fer una valuosa tasca d'alta divulgació. Gràcies a ells la història ha assolit una projecció social àmplia i ha fet un servei al país en moments que l'afirmació nacional i la projecció d'aquesta consciència col·lectiva cap al futur necessitava unes arrels que cimentessin la construcció d'un país en fase de redreçament o de simple supervivència. Els exemples personals són tan nombrosos que només un estudi aprofundit que algun dia s'haurà de fer podrà deixar constància de l'abast del fenomen en el darrer mig segle, com a mínim.

El llibre de Sebastià Riera sobre Martí l'Humà constitueix un dels exemples recents més paradigmàtics de com un historiador que domina l'ofici i la bibliografia sobre el tema pot oferir una síntesi d'un fet —en aquest cas és la biografia d'un sobirà de Catalunya—Aragó— que combini l'amenitat amb el màxim rigor científic. Malgrat tractar-se d'un llibre d'encàrrec per part d'una institució científica relacionada d'alguna manera amb el fet estudiat —el Centre d'Estudis de la Conca de Barberà volia evocar la figura de qui va ser el primer duc de Montblanc, capital de la comarca—, el professor Riera ha defugit fer una biografia hagiogràfica que renunciés a presentar el darrer rei del Casal de Barcelona en tota la seva rica complexitat, amb els seus encerts i els seus errors.

La biografia d'un rei escrita per un historiador no es podia limitar a resseguir les vicissituds personals del personatge que era objecte d'estudi. Calia, i més si el llibre anava adreçat també a un lector no especialitzat, presentar el context social, econòmic i institucional del període històric en el qual el biografat va néixer, créixer i morir, és a dir entre el 1356 i el 1396. Sebastià Riera presenta aquest marc a la primera part del llibre, que ell titula «El país i l'època». S'hi analitzen el món rural i el món urbà, les institucions polítiques, sobretot les Corts i la Diputació del general, i l'estructura militar d'un país que vivia en conflictivitat permanent, sobretot en els dominis mediterranis. L'estudi de la crisi econòmica, social i política de la baixa edat mitjana ocupa un lloc destacat en aquesta primera part del llibre.

La segona («La vida de Martí l'Humà») està destinada a presentar els anys

d'aprenentatge del futur rei i els diversos problemes de la política interna i internacional —són anys de Cisma d'Occident— del nou sobirà de la Corona d'Aragó (1387-1396). Com no podia ser altrament tractant-se d'un rei humanista i protector de la creativitat artística, els aspectes culturals ocupen també un lloc important en el llibre de Sebastià Riera.

Martí l'Humà ha passat a la història per ser el darrer hereu d'una dinastia que s'exhaureix el dia de la seva mort i per haver provocat, a causa de la seva manca de successió, un conflicte polític de dimensions colossals —l'interregne i el compromís de Casp— i de conseqüències molt notables per al futur de la confederació catalanoaragonesa. En Riera ho explica de manera molt clara a l'epíleg del llibre («L'interregne i el compromís de Casp»).

Per als qui no són especialistes, dues taules genealògiques sobre els sobirans de Catalunya, Mallorca i Sicília, d'una banda, i sobre el compromís de Casp, de l'altra, ajuden a seguir el relat de la vida política d'aquell tombant de segle. La bibliografia és útil a aquells que, captivats per la lectura amena del llibre de Sebastià Riera, vulguin aprofundir en algun dels nombrosos temes que s'hi presenten.

Si el llibre d'en Riera és el primer d'una sèrie de biografies que pensa publicar l'esmentat centre d'estudis de Montblanc, només cal desitjar que els següents mantinguin el rigor, la seriositat científica i l'agilitat literària del llibre de Sebastià Riera i Viader sobre Martí l'Humà.

SANTACANA, Carles (coord.) (2001). *El franquisme al Baix Llobregat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

El Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat va iniciar —ara fa vint anys— una tasca d'impuls a la recerca sobre la història de la comarca, fruit de la qual s'han publicat obres importants com *Les guerrilles al Baix Llobregat* —1986— coordinada per Mercè Renom; *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat* —1989—, coordinada per Carles Santacana; *El pas de la societat agrària a industrial al Baix Llobregat. Agricultura intensiva i industrialització* —1995—, coordinada per Àngel Calvo. El volum *El franquisme al Baix Llobregat* és el resultat final del projecte de recerca col·lectiva endegat l'any 1996 en el marc del Centre d'Estudis. Actualment, la historiografia llobregatina dedica una gran atenció a l'estudi de l'època franquista, de manera que a hores d'ara coneixem força bé alguns aspectes de la nostra història més propera al Baix Llobregat.

L'obra —de més de cinc-centes pàgines— s'articula en tres parts, precedides d'una introducció. La primera part està dedicada a l'ocupació franquista i a la postguerra; tres dels estudis referents al primer franquisme fan una aproximació a la vida local de diversos municipis de la comarca: Sant Joan Despí —Miquel Ruiz—, Gavà —Josep Capmany— i la Colònia Güell —Josep Patró. L'estudi més llarg d'aquesta primera part és el de Jordi Amigó, que analitza de forma exhaustiva la retirada republicana —la *fugida*— i l'ocupació franquista —la *libe-*

ración— de la comarca en els dotze dies que van del 18 al 29 de gener de 1939.

La segona part està formada per tres capítols que tenen com a marc cronològic l'etapa del *desenvolupament*; el treball de Martí Checa estudia les actuacions del Patronato de las Viviendas del Congreso Eucarístico al Baix Llobregat, l'estudi de Robert Bernad tracta sobre l'Assemblea de Catalunya i el moviment obrer al Baix Llobregat, i Miquel Ruíz Carrillo analitza l'evolució de Viladecans als anys seixanta i setanta. Per últim, els tres estudis de la tercera part es centren en l'àmbit de l'associacionisme i la cultura. Clara Carme Parramon examina la política cultural dels governs municipals de l'Hospitalet en relació amb la població immigrada que s'assentava al municipi en quantitats ingents; Enric Ferreras fa una aproximació a la dinàmica artística de Sant Feliu de Llobregat durant el franquisme, i Àngel Muñoz, en un treball que també cobreix tot el període franquista, analitza les característiques dels espectacles públics i el protagonisme associatiu en la seva realització.

Aquests deu treballs són una bona mostra de l'esforç col·lectiu que es fa actualment, dins i fora de les universitats, per tal de recuperar el nostre passat recent. Els estudis presentats estan fets amb un gran rigor i s'inscriuen plenament en el marc de la recerca desenvolupada a Catalunya.

Justament per contextualitzar aquests treballs monogràfics, molt diversos entre si, és molt útil la introducció realitzada per Carles Santacana que obre el volum. L'autor, en primer lloc, subratlla

la importància dels estudis d'història local, que van créixer amb molta força al llarg dels anys noranta, pel desenvolupament de la historiografia de caràcter general sobre l'època franquista. Després ofereix un estat de la qüestió sobre els coneixements assolits en relació amb el període franquista al Baix Llobregat, que en certa manera confirmen els trets que la historiografia ha assenyalat com a característiques generals de

l'etapa franquista, al mateix temps que permet observar la diversitat de les realitats locals.

Estem, doncs, davant d'una obra de gran interès tant per als estudiosos de l'àmbit local com per a aquells que fan una aproximació macro a la nostra història més propera.

CARME MOLINERO